

Eesti agraarajaloo allikad

(aastail 1945 - 1950)

Kasutatavus uurimustes

20-ndal sajandil on agraarajaloo põhiallikaks agraarstatistika. Esimeses Eesti Vabariigis viidi agraarstatistika arenenud riikidega võrdsele tasemele. 1929. ja 1939.a. põllumajandusloendused toimusid Euroopas üldtunnustatud vormide alusel. 1925.a. asutatud Põllumajanduslik Raamatupidamistalitus esitas igal põllumajandusaastal põhjaliku valikuurimuse talude arengust ja majandusseisust. Statistika Keskbüroo põllumajandusosakond tegi omapoolsete valikuurimustega kindlaks saagid ja toodangud. Oluliseks allikaks olid rahvaloendused ja jooksev demostatistika.

Nõukogude okupatsioonivõim Eestis pidi agraarstatistikas rakendama üleliidulisi vorme, mis hõlmasid põhjalikumalt kolhoose ja sovhoose, puudutasid aga siineksisteerivaid talusid vähe ning pealiskaudselt. Alles pärast sundkollektiviseerimist muutusid nad tegelikkust kajastavaiks. Aastail 1945 - 1948 pidi ENSV Statistika Keskvalitsus rakendama mitmesuguseid lisavorme ja lisaküsimusi talude kohta. Väga suureks miinuseks oli see, et Põllumajanduslikku Raamatupidamistalitust ei taastatud. Kogusummas – sõjajärgne agraarstatistika on mitmeti vaesem 30-ndate aastate omast.

Sellegi poolest võimaldab ta tõepärased ülevaateid ja uuringuid maaelu ning põllumajanduse kõigist sfääridest. Suurem osa agraarstatistikast koondus Statistika Keskvalitsusse, kuid olulisi andmeid leiab ka ministeeriumide fondidest, ühiskondlike organisatsioonide, plaaniorganite, pankade ja muudest fondidest.

Pikka aega statistilisi andmeid ENSV kohta ei avaldatud. Ka kogu agraarstatistikat nägi ainult

kõrgem juhtkond. Esimesed väheldase mahuga statistikakogumikud ilmusid alles 60-date aastate keskel (1). Siiski võis huviline inimene saada Eesti põllumajanduse kohta andmeid juba 50-date teisel poolel, kuid seda üleliidulistest kogumikest (2). Eesti väljaannetes jäigi nii, et andmeid avaldati vaid 1945 ja 1950. aasta kohta, mitte aga vahepealsete aastate kohta.

Eesti vaadeldavate aastate agraarajalugu on puudutanud paljud autorid, kuid põjalikumad uuringud pärinevad kolmelt kandidaaditöö kirjutanud mehelt. Evald Laasi kaitses oma dissertatsiooni 1966, Ants Ruusmann 1968 ja Ervin Kivimaa 1970 aastal. Sel ajal polnud enamik materjale veel riigiarhiivi jõudnud, dissertandid said vajalikud andmed statistika, ministeeriumide, riigipanga ja muude asutuste arhiividest. See oli tülikas kogumistöö. Kolm dissertanti olid oma allikakriitilistes analüüsides võrdlemisi üksmeelsed, väiksemaid hinnanguite lahknemusi esines vaid Laasi ja Ruusmanni vahel.

Trükitud allikad

Täna on kõik allikmaterjalid juba ammu riiklikes ja maakondade arhiivides. Osa neist on trükitudki. Allikatrükiste hulka kuuluvad ka kõnedekogumikud ja nõupidamiste avaldatud materjalid.

Aastad 1945 - 1950. 1945.a. peeti Tallinnas Eesti NSV talurahva esimene ja 1947.a. teine kongress. Mõlema materjalid kohe ka avaldati (3). Uurijaile pakuvad nad vähe, kuna ettekanded, kõned ja otsused olid väga paraadlik-propagandistliku iseloomuga. Eesti NSV kolhoosnike esimene kongress toimus Tallinnas 1948.a. novembris ja esimene naiskolhoosnike konverents 1950.a. Nendegi tulemused avaldati (4).

Tolleaegne EK(b)P Keskkomitee esimene sekretär Nikolai Karotamm üllitas oma aastail 1945 -1949 peetud kõned kolmes raamatus, kus igaühes üle 400 lehekülje (5). Kõik ülaltoetatud raamatud võivad tõsisemat huvi pakkuda vaid propagandauurijaile. Karotamme kõnedest võib aga siiski välja lugeda ka tema isiklikud ideed ja kavad Eesti põllumajanduse arendamiseks nõukogude okupatsiooni tingimusteks.

Eesti põllumajandusteaduse tasemest, probleemidest ja arengust annavad hea ülevaate kaks materjalidekogumikku, mis kajastasid 1947.a. Tartus toimunud ENSV Teaduste Akadeemia teadussessiooni põllumajanduse küsimustes ning 1949.a. Tallinnas läbi viidud vabariiklikku nõupidamist loomakasvatuse küsimustes (6). Neiski on palju propagandat, kuid põllumajandusteadus siiski prevaleerib.

Vaadeldava perioodi üheks tähtsamaks allikapublikatsiooniks tuleb pidada Nikolai Buzulukovi pikemat artiklit, mis ilmus 1950.a. (7) Buzulukov oli Venemaalt tulnud ja Eestis kõrgele kohale pandud mees, kes pani endale doktoritööd tegema Eesti parimad põllumajandusökonomika spetsialistid eesotsas Endel Vindiga. Kaheköiteline mammuttöö kaitsti 1950.a. (8). See sisaldab sadade lehekülgede kaupa marksistlik - leninlikku agraarteoreetilist vahtu (ilmselt autori enda kirjutatud). Ent töös on ka väärtusi.

Autor suunas oma abimehed kolme valda (Peningisse, Olustverre, Saardesse), kus need uurisid majapidamisraamatuid ja talusid endid. Nii valmis põhjalik valikuurimus, mis andis sotsiaalsete gruppide lõikes ülevaate talude majandustulemustest 1947.a. ja ka hiljem. Kuigi uurimus jääb kaugemale Eestiaegse Raamatupidamistalituse uuringuist, on see ometi ainuke allikas, mis ütleb midagi olulist talude kogu- ja kaubatoodangu kohta, naturaali- ja rahatulude kohta, nende suhte kohta maksudega.

Uuri ja jaoks omab teatavat allikalist ja pedagoogilist väärtust ka 1949.a. ilmunud kolhoosiaktivisti käsiraamat (9), kus väga mitmesugune materjal.

70-dad aastad. 1978.a. ilmus dokumentide ja materjalide kogumik "Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine" (10). 664-leheküljelises raamatus on 298 suuremat ja väiksemat dokumenti. Peatoimetajaks oli küll tollane ENSV Ministrite Nõukogu esimehe esimene asetäitja Edgar Tõnurist, kuid koostajana tegi tegeliku töö E.Laasi.

Kogumikus on üle 100 mitmesuguse tabeli, mis sisaldasid varemavaldamata andmeid. Dokumentideks on mitmesugused ülevaated, aruanded, kokkuvõtted, ettekanded, selgitused, kaebused, avaldused (eriti kolhoosidesse astumise avaldused) jne. On ka tähtsamaid seadusi, palju määrusi, juhendeid, instruksioone. Dokumendid pärinevad EK(b)P Keskkomitee, maakonnakomiteede ja vallakomiteede fondidest (EKPA-st), ENSV Ministrite Nõukogu ja põllumajandusministeeriumi ning ENSV Põllumajandusliku Ühistegevuse Keskliidu Fondidest (ENSV ORKA-st, praeguse nimega ERA-st) ning Tartu linna ja 7 rajooni (nüüdse maakonna) arhiividest. Veel on andmeid Statistika Keskvalitsuse tolleaegsest jooksvast arhiivist ning

perioodikast.

Kogumik algab ülevaatega Saksa okupatsiooniall Eesti põllumajandusele tekitatud kahjustest. Selles dokumendis on liialdusi. Kogumiku esimene osa kannab pealkirja "Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimise ettevalmistav ajajärk (1944 - 1947)". On rohkesti andmeid nõukoguliku maareformi taastamisest, kohalike partei- ja nõukogude organite tegevusest, metsavendlustest, sotsialistlikust võistlusest, šeflusest, ühistute tegevusest, traktorijaamadest, hobulaenutuspunktidest, maksudest, taludele määratud põllumajandussaaduste sundnormidest jne.

Kogumiku teise osa pealkirjaks on "Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimise elluviimine". Siin esitatakse palju ülevaateid ja õiendeid esimeste kolhooside loomisest, nende majandustulemustest. On põhjalik kollektiviseerimisstatistika majandite ja perede lõikes, ülevaated kolhoosimajandusest 1949. ja 1950 aastal. Mõningais dokumentides kajastub kaudsest ka maarahva vastuseis kolhooside loomisele. Metsavendlusest räägitakse vähe. Küüditamisest on juttu vaid ühes dokumendis ja sedagi ühe valla ulatuses. Tollane aeg rohkem ei võimaldanud.

Arvuline andmestik ja ka muu faktoloogia on esitatud dokumentides enamasti tõepärane. Juurdekirjutusi on sotsialistliku võistluse, šefluse, propagandaürituste, operatiivandmete ja muu säärase osas. Samuti on hinnangud, iseloomustused ja selgitused mitte objektiivsed, vaid "parteilised" ja "nõukogulikud".

70-ndail aastail ilmusid ka esimesed kolm köidet "Artiklite ja retsensioonide kroonikat", mis andsid bibliograafilised andmed kõigi aasta jooksul Eesti NSV ajakirjanduses ilmunud artiklite kohta. Järgmised kolm köidet ilmusid alles 1988, 1990 ja 1992.a. (11).

Allikapublikatsioonid taasiseseisvunud Eestis. Et ülalkirjeldatud kogumikus sai E. Laasi maarahva vastupanu nõukogude võimule ning eriti kollektiviseerimisele kajastada suhteliselt vähe ja kaudsest, andis ta pärast Eesti taasiseseisvumist välja uue kogumiku, mille 147 dokumenti valgustavad just ajajärgu seda külge (12). Enamik neist pärinevad EKPA-st, mõned rajooniarhiividest. Kuigi dokumentide keelepruuk on "parteilis - nõukogulik", annavad nad selge ülevaate vastupanu ulatusest ja ägedusest, ohvriterohkusest. Selliseid dokumente publitseerisid V. Boikov ja A. Ruusmann ka ajakirjas "Akadeemia" (13).

Eriline tähtsus nüüdis-Eesti ajaloolises allikakirjanduses on punavõimude poolt represseeritud inimeste nimekirjadel. Neid hakkas ajalehtedes ja ajakirjades ilmuma juba 80-ndate lõpul. Koostajaiks kodu-uurijad või represseeritud ise. Nimed saadi küsitluste teel või juhuslikest allikaist. Nimekirjad olid puudulikud, vahel ka vigaderohked. Selline isetegevus asendus varsti tõsisema uurimistööga. 1989.a. asutati Eesti Õigusvastaselt Represseeritute Liit (EÕRL) "Memento". Organisatsiooni ülesandeks sai oma liikmete huvide kaitse omandi tagastamise, pensionide ja muudes küsimustes. Samal aastal loodi Leo Talve juhtimisel "Memento" teabe- ja ajaloo toimkond, mis nimekirjade väljaselgitamise, täpsustamise ja muud ajaloo küsimused võttis oma pädevusse. Toimkond sai siseministeeriumilt küüditatute nimekirjad, toimkonna liikmed pääsesid ligi kõigile arreteeritute ja küüditatute toimikutele, mis koondati riigiarhiivi. Nii algas tõsiteaduslik uurimistöö ja publitseerimine. Küüditatute nimekirjad sai ka Tartu Ülikooli ajalooteaduskond.

Esimesena publitseeris "Memento" teabe- ja ajalootoimkond 1949.a. märtsis küüditatute nimekirjad 12 maakonna lõikes (aastail 1991-1993) .a. kohalikes lehtedes (14). 1990.a. reorganiseerus teabe- ja ajalootoimkond Eesti Represseeritute Registri Bürooks (ERRB). Algas suur ja pikaajaline punavõimude poolt arreteeritud Eesti kodanike nimekirjade koostamine.

Tänaseks on ilmunud kaks paksu köidet arreteeritute nimede ja lühiaandmetega arreteerimisaja, süüdistuse, mõistetud aastate ning vabanemisaja või surmadaatumi kohta (15). Hinnangute järgi on sellega pisut enam kui poole arreteeritute andmed avaldatud. Töö jätkub. ERRB kavatses avaldada ka kõigi küüditatute lühiaandmed.

Viimatimainitud töös on edu olnud Tartu Ülikooli ajalooteaduskonnal. Kleio erinumbris (1992) üllitati 1949.a. märtsiküüditatute isikuandmed Tallinna, Nõmme ja Harjumaa osas, 1998.aastal raamat samade andmetega Tartu linna ja maakonna lõikes (16). Väliseestlase Vello Salo raamat andmetega 1941.a. küüditamisest on vigaderohke (17). Ka Hilda Sabbo väga mahukas repressioone kajastavas dokumentide kogumikus on vigu (18).

Kohalikest uurijaist on repressioonide-teemaatikaga kõige enam tegelenud Enno Piir Viljandimaal. Kogunud peamiselt küsitluse teel andmeid represseeritult endilt või nende sugulastelt, on ta need avaldanud mitme Viljandimaa kihelkonna lõikes (19).

Maarahva üldarvu ning selle jagunemise kohta soo, vanuse ning tööharude järgi (aastate 1947 - 1993 lõikes) avaldas koondandmed Lembit Tepp (20). On huvitav märkida et kogu okupatsiooniperioodi vältel hoiti maarahva arvu ja jaotumust aastaist 1945 - 1949 ranges

saladuses. Sama L.Tepp, töötades Statistika Keskvalitsuse ülema asetäitjana, keelustas kahe siinkirjutaja artikli avaldamise, kus neid andmeid oli kasutatud.

Allikad arhiivides

Maareformi allikmaterjalid. 17.septembril 1944 kogunes Võrus Eesti NSV Ülemnõukogu. See oli esimene istung Eesti pinnal pärast kolmeaastast vaheaega. Võeti vastu seadus "Saksa okupantide poolt äravõetud maa tagasiandmise kohta Eesti NSV talupoegadele". Niiviisi hakati taastama 1940.a. maareformi, mille saksa okupatsioonovõimud olid tühistanud. Enamik maareformialaseid seadusi ja määrusi avaldati trükis, sealhulgas määrused, mis nägid ette karme sanktsioone saksa okupantide käsilasteks kuulutatud talupidajate ja metsavendade abistajate suhtes.

Põllumajandusministeeriumi fondist (R-6, nim.2) ja EKP Keskkomitee fondist (f.1, nim.37a) leiab uurija maareformi üleriigilised statistilised andmed.

Andmed maakondade ja valdade lõikes asuvad enamjaolt maakondlikes arhiivides. Osale maareformiga maad saanud uusmaasaajaile anti ka riiklikke laene. Need andmed leiab NSV Liidu Põllumajanduspanga Eesti Vabariikliku Kontori Fondist (R-1020, nim.3). Eesti NSV Ministrite Nõukogu fondis (R-1) on maareformialaseid materjale suhteliselt vähe.

Maareformialane statistika näib olevat suhteliselt usaldusväärne. Seniste uurijate analüüsid pole tõsiseid puudusi või lünke avastanud. Väga ettevaatlikult tuleb aga suhtuda valdadest kõrgematele organitele saadetud ettekannetesse, kus räägitakse rahva meeleoludest ja suhtumistest reformiperioodil. Neis on poolehoidu nõukogude võimule kõvasti üle hinnatud, kriitilist hoiakut aga varjatud. Tuleb kahetsusega nentida, et kõik senised nõukogude maareformi uuringud pärinevad okupatsiooniajast, mil objektiivne käsitus polnud võimalik ja paljud tõsiolusid kajastavad allikad jäeti kõrvale.

Majapidamisraamatud. Totaalriikide okupatsioonivõimudele oli omane püüd võtta

eramajandus oma range kontrolli alla. Sel eesmärgil seati sisse mitmesuguseid uusi kontrolldokumente. Saksa okupantide poolt rakendati 1942.a. kevadel kõigis taludes erilised põhiraamatud, millega talude kogu tootmine läks võimude üksikasjaliku kontrolli alla. Raamatuisse märgiti maa suurus kõlvikute lõikes, külvipinnad kõigi kultuuride lõikes, kõik loomad ja okupatsioonivõimude poolt taludele peale pandud normikohustused.

Nõukogude okupatsioonirežiim läks sama teed. 1945.a. kevadel loodi Eestis külanõukogud – igas vallas 2 - 4 (olenevalt valla suurusest). Kokku sai neid 637. Need olid väikesed administratsiooniüksused – pooltes elanikke alla 1000, ülejäänuid enamik 1000 - 1500 elanikuga, üksikuis ka üle 1500 elaniku. Külanõukogus oli vaid kaks madalapalgalist töötajat – esimees (palk 150 - 200 rbl) ja sekretär (palk 125 - 150 rbl).

Eesti NSV Rahvakomissaride nõukogu määrusega 4.detsembrist 1945 seati kõigis külanõukogudes alates 1.jaanuarist 1946 sisse majapidamisraamatud, millede korrashoiu eest vastutasid sekretärid. Need raamatud hõlmasid nii talusid kui töölis-teenistujate majandeid. Majandit mitteomavad üksikisikud kanti eralistesse nimekirjadesse.

Majapidamisraamatuisse kanti kõik elanikud sünniaega ja kohta fikseerides, uued sünnid, surmad, lahkumised ja saabumised, äraoleku põhjused, sugulusuhe perekonnapeaga, haridus ja õppimine, töökohad ning muud demograafilised andmed.

Majapidamisraamatuis fikseeriti talude ja majandite maa üldsuurus, põllu- , heina- ja karjamaad, metsa- ja muud maad. Igal suvel toimus külvipindade loendus (ametnike ja aktivistide poolt) ning tulemused kanti raamatuisse, koondandmed läksid aga valda. Loomade loendusi korraldati isegi kaks korda aastas (jaanuari algul ja suvel) ning tulemused läksid jällegi nii raamatuisse kui valdadesse. Majapidamisraamatuis on andmed elu- ja majapidamishoonete kohta, kõigi põllumajandusmasinate ja inventari kohta, vankrite-regede kohta.

Kokkuvõttes võib öelda, et majapidamisraamatud on unikaalne allikmaterjal, mis võimaldavad põhjalikke demograafilisi ja põllumajandusuuringuid vaadeldavaist aastaist. Senini on vaid E. Laasi neid võimalusi kasutanud, püüdes määratleda eesti maarahva sotsiaalset seisundit kolhoosieelseil aastail (21).

Majapidamisraamtuis esitatud andmete tõepärasuse osas peab mainima, et külvipindade ja

loomade osas võib olla väikesi vajakajäämisi. Iga-aastased kontrollkäigud näitasid, et loendustel mõned talunikud varjasid loomi või esitasid nende kohta ebatäpseid andmeid. Kontrollimistega 1947.a. suvel selgus, et loendamata oli jäänud 3% lehmadest, 11% vasikatest, 7% sigadest, 10% lammastest, 1% tööhobustest ja 7% varssadest. Näeme, et väiksemaid loomi varjati enam kui suuri. Tööhobused ja lehmi oli raskem varjata, kuna nad olid kõigile teada. Esines aga juhtumeid, kus äsja lüpsma tulnud lehmi loendati paaritatud mullikate rubriiki, mullikaid vasikaiks jne. Tavalisest suurem oli kodulindude varjamise protsent.

Kuna kontrollkäikudel kontrolliti üle 10-13% majandeist, siis nende alusel on parandatud vaid kokkuvõtlikke andmeid. Majapidamisraamatuid sel alusel parandada ei saanud. See aga ei vähenda nende allikalist väärtust kuigivõrd. Praegu – arvutite ajastul saaks sõjajärgsete aastate talumajandust väga edukalt uurida.

Igal aastal tegid külanõukogud enamikust majapidamisraamatute andmeist kokkuvõtted, mis esitati valdadele. Vallakokkuvõtted läksid maakondadesse ja maakonnakokkuvõtted Statistika Keskvalitsusse, kus koostati üleriigilised kokkuvõtted koos analüütiliste seletuskirjadega. Nii said EK(b)P Keskkomitee, Ministrite Nõukogu ja Plaanikomitee selge pildi olukorrast Eesti talumajanduses.

Toodangustatistika. Loomade loenduste andmeile tuginedes arvestas Statistika Keskvalitsus välja kogutoodangud. Talude ja töölis-teenistjate majandite toodang arvestati põhimõtteliselt samal viisil, nagu seda tehti sõjaeelses Eestis. Lihatoodangu arvutamisel oli aluseks loomade arvu liikumine ja keskmine tapakaal, piimatoodangu arvutamisel toetuti kontrollkarjade statistikale.

Keerulisem oli lugu maaviljeluse saakide arvestamisel. Esimeses Eesti vabariigis tegutses nn. korrespondentide süsteem. Igas kihelkonnas oli ärksamaid talupoegi, kes värvati korrespondentideks. Nemad kogusid oma ümbruskonna taludest andmeid põllukultuuride külvipinna, külviaegade, oraste seisukorra ja muu kohta. Sügiseti aga hindasid nad hektarisaakide suuruse. Korrespondentidelt saadud andmete alusel arvestas Statistika Keskbüroo nii üleriigilised kui maakondlikud ja kihelkondlikud külvipinnad, hektarisaagid ja kogusaagid.

Sõjajärgseil aastail korrespondentide süsteemi ei taastatud. Statistika Keskvalitsus nõutas andmeid valdadelt ja maakondadelt ning määras kuidagiviisi 1945. ja 1946.a. saagid. 1947.a. asutati aga üle terve Nõukogude Liidu erilised saagimääramise inspektorid, mis töötasid

1954.aastani. Eestis loodi kaks inspektuuri (Tallinnas ja Tartus) ning nende etteotsa pandi Venemaalt tulnud mehed. Eeskirjade kohaselt pidid nad saaki hindama kõrrel ja juurel (kartulil ja juurviljal), see tähendab ilma koristus- ja peksukadudeta. Moskva kahtlustas, et "vennasvabariikide" kolhoosides ning Baltikumi taludes hinnatakse saake liiga madalalt ja kadude sildi all toimetatakse osa saaki kõrvale. Samal ajal algas kampaania, et kadusid ei tohigi üldse olla.

Tagajärjeks oli see, saake hakati kõvasti üle hindama. Seda teed läksid ka Eesti inspektuurid, näidates kohati lausa fantastilisi saake. Hiljem on Statistika Keskvalitsus neid põhjalikult korrigeerinud. Siinkirjutajale tunduvad korrigeeritud saagid üsnagi usaldusväärseina. Kadunud E.Laasi oli aga veendunud, et on vähe korrigeeritud, et sõjajärgsed saagid olid üldse väga madalad.

Kohaliku elu juhtimine. Totalitaarriikides on kohaliku elu juhtimine hoopis teistsugune, kui demokraatlikes maades. Seda hakkas Eesti maarahvas tunda saama alates 1940.aastast. Vallavalitsuste vahetamine valdade täitevkomiteedega polnud lihtne sildivahetus. Täitevkomitee võim oli palju suurem ja laiem. Vallavalitsus võis talunikule käske ja korraldusi jagada vaid vähesel määral. Täitevkomiteed ja partorgid pidid oma kontrolli ja juhtimise all hoidma taluelu kõik sfäärid. Selleks pidid nad värbama palju kaasa-aitajaid ehk aktiviste, nagu siis nimetati. Juba 1945.a. lõpul oli neid kokku umbes 30 000, hiljem see arv suurenes. Kuid kaugeltki kõik neist polnud veendunud nõukogulased. Osa aktiviste küüditati 1949.a. märtsis isegi Siberisse.

Vallavõimud jagasid talunikele põllumajandussaaduste normikohustused, metsa- ja teetöö kohustused ning jälgisid nende täitmist, taludele koostati külvi- ja koristusplaane, loomade paaritusplaane (mis palju nalja tekitasid) ja igasuguseid muid plaane. Talupoegi sunniti osalema igasugustes nõukogulikes üritustes jne.

Arhiivimaterjale sellest kõigest on palju. ERA filiaalis asuvad igal tasemel parteiorganisatsioonide fondid, kohalikes arhiivides maakondade ja valdade täitevkomiteede fondid ning külanõukogude fondid. Selle allikmaterjali usaldusväärsus on aga märksa madalam, kui majandusallikail. Parteikoosolekute protokollid on täis õõnsaid loosungeid, hinnangud inimeste kohta võivad olla väga tõekauged nii positiivses kui negatiivses mõttes, operatiivaruandluses on massiliselt juurdekirjutusi ja ülespühumisi. Need allikad nõuavad suurt kriitilist analüüsi ja hindamist.

Kohustustestatistika. Hitleri ja Stalini riigid ladusid Eesti talurahvale kaela palju raskeid

kohustusi. Põllumajandussaaduste riigile andmise kohustused kuulutati 1941.a. algupoolel küll välja, kuid enne sõja Eestisse jõudmist jõuti väga vähe kokku võtta. Saksa võimud nõudsid kohe suuri toidukoguseid ja kahandasid sellega oma populaarsust. 1942.a. kevadel muudeti suurte toiduandamite nõudmine süsteemiks.

1944.a. suvel ja sügisel langes talurahvale esimese kohustusena kaela Nõukogude sõjaväe edasiküütimine oma hobuste ja vankritega, samuti õhkulastud sildade taastamine ning teede parandamine. Kohe tulid ka toidunormid, mis polnud aga suured, sest sakslased olid oma normidest osa juba kokku võtnud. 1944.a. andis eesti talupoeg toitu kahele suurriigile.

Järgmisel aastal viidi asi süsteemi, mida edaspidi vähe muudeti. Sümbolse tasu eest tuli taludel anda vilja, kartulit, heina, piima, liha, mune, villa. Suuremad talud pidid ära andma üsna suured kogused. Talveks pandi taludele kaela metsatöö kohustused, mille eest samuti vaid sümbolsest maksti. Suveti värvati osa talunikke tasuta teetöödele.

Müüginormide määramist ja sissenõudmist ei usaldatud kohalikele okupatsioonivõimudele. Eestis loodi NSV Liidu Varumisministeeriumi Voliniku ametkond, mis sellega tegeles. Normide täitmise tagamist peeti kohalike parteiorganisatsioonide ja täitevkomiteede tähtsaimaks ülesandeks. Eriti võimsalt arendati viljavarumiskampaaniat, mil maale saadeti sadu volinikke, organiseeriti punavoore, ähvardati tõrkujaid jne.

Enamik varumisstatistikat asub Voliniku fondis (R-1990). Nagu vene ametkonnale omane, on materjalides palju segadust, tabelid on sageli dateerimata. Tõepäraste andmete väljapeilimine nõuab palju tööd. Parteiorganite ja täitevkomiteede fondides leidub rohkesti materjale varumiskampaaniate kohta, kuid neidki tuleb allikakriitiliselt hoolsalt analüüsida. Vähe tõtt on varumiskampaaniaid kajastavais ajaleheartikleis.

Andmed maksude kohta. Maksudega talurahvast kohe pärast sõda eriti ei koormatud. Tõsiseks läks asi alles 1947.a., mil põllumajandusmaks kasvas kahekordseks. Samal aastal hakati jõukamaid talunikke ja külaettevõtjaid kulakuks kuulutama ning neid tunduvalt kõrgemalt maksustama teiste talupoegadega võrreldes. Eriti järsult tõusis põllumajandusmaks 1948.a., võttes tavaliste talude rahasissetulekuist umbes kolmandiku. Kulakukskuulutatute maksud aga tõusid kõrgemale nende sissetulekuist. Maksupressiga püüti talupoegi kolhoosidesse suruda ning kulakuid laostada.

Maksustatistika kajastub hästi rahandusministeeriumi fondis (R-4). Rahandusministeeriumi ja alamate rahandusorganite töökultuur oli sel ajal tunduvalt parem, kui paljudes teistes riigiasutustes. Maksustatistika usaldusväärsuses kahelda ei tule.

Andmed kulakuks kuulutamise kohta, samuti vaidlused selle üle on üsna laiali paljudes fondides. Kõige enam on neid parteikomiteede ja täitevkomiteede fondides. Toimikuiks koondatuina leidub neid ka Ministrite Nõukogu fondis. Ettepanekutes ja otsustes kulakuteks kuulutamise kohta on palju vigu ja võltsinguid, eriti 1948.a. lõpust ja 1949.a. alguskuudest. Kulakumaterjalid vajavad alati tõsist allikakriitilist analüüsi, neid ei saa kasutada umbropsu.

Ühistegevust kajastavad allikmaterjalid. Sõjajärgseil aastail oli põllumajanduslikul ühistegevusel eriline roll, kuna tolleaegne parteijuht Nikolai Karotamm püüdis ühistute jõulise arendamisega kollektiviseerimist edasi lükata. Ühistute liikmeiks oli lõpuks enamik talurahvast, ühistuile anti üle enamik erasektorist võõrandatud traktoreist ja muust varast. Paljud ühistud kujunesid võimsaiks majandusorganisatsioonideks, kes tegelesid mitmel alal. Põllumajandusühistute Keskliit (PÜK) ehitas Tallinna uhke maja.

PÜK-I fond (R-711) on on hästi korrastatud, omab väga häid nimistuid. Materjalid on enamasti tõepärased, ühistute tegevust kõigekülgselt kajastavad. Olulisi ühistegevust kajastavaid andmeid leidub ka Statistika Keskvalitsuse fondis (R-10).

Põllumajanduse riigisektorit kajastavad materjalid. Aastail 1945 - 1948 oli Eestis 24 riiklikku masina-traktorijaama (MTJ) ning kuni 1947.aastani ka üle 200 hobulaenutuspunkti. 1945.a. loodi 70 sovhoosi ja järgmisel aastal veel 21. MTJ-de arv kasvas 1949.a. 39-ni ja 1950.a. 62-ni.

MTJ-de ja sovhooside aasta-aruanded on väga põhjalikud ja asuvad Statistika Keskvalitsuse fondis. Aruannete tõepärasus peaks olema üsna suur. Vaid töömahtude osas võib olla mõningaid juurdekirjutusi. Andmestik hobulaenutuspunktide kohta on üldiselt puudulik. Punktidest õiget nahka ei saanudki. Talviti vaevlesid hobused söödapuuduses, oli palju korralagedust ja kuritarvitusi.

Kollektiviseerimist kajastavad andmed. Need asuvad suurelt jaolt parteiorganite ja täitevkomiteede fondides (protokolliraamatud, ettekanded, aruanded, koosolekute protokollid jne.). 1949.a. suvel viidi läbi kolhooside loendus, millega fikseeriti suur hulk täpseid andmeid.

Palju teavet sisaldavad tekkinud kolhooside asutamisdokumendid (asutamiskoosolekud, varade ühistamisaktid, ametitesse määramised jne.).

Nende materjalide faktoloogiline külg on suhteliselt usaldusväärne. Maarahva meeleolu kajastatakse aga moonutatult, ülespuhutult. Ei ilmne paaniline hirmutunne, mille tekitas 1949.a. märtsiküüditamine ega rusutus ja alistuvus seoses maksupressiga. Kolhoosivastaste meeleolude ilminguid aegajalt siiski fikseeritakse, kuulutades need kulaklikuks õõnestustööks.

Tuleb möönda, et kollektiviseerimist kajastav allikmaterjal vajab allikakriitilist töötlemist ja hindamist, enne kui seda kasutada. Suure töö kollektiviseerimismaterjalide süsteemipanekul tegid Alfred ja Vaike Kasepalu, koostades laialipillatud materjalidest kolhooside registri, kus kirjas kõigi kolhooside nimed ja astamistähtjad, nende liitumised omavahel ja teistega, muutumised sovhoosideks jne. (22).

Allikmaterjalid kolhooside arengu kohta aastail 1948-1950. Siin on tähtsamateks dokumentideks kolhooside aastaaruanded, üldkoosolekute ja juhatuse koosolekute protokollid, aruanded, ettekanded ja seletuskirjad kõrgematele organitele, finantsdokumendid jne. Suurem osa materjalidest asub maakonnaarhiivides, koondandmed keskarhiivides, eriti Statistika Keskvalitsuse fondis.

Ülalkirjeldatud allikad on suhteliselt usaldusväärsed, kuid tuleb arvestada võimalikke juurdekirjutusi ja ka sahkerduslikke mahakandmisi. Vähem usaldusväärsed on noorte kolhooside partei- ja komsomoliorganisatsioonide materjalid, sotsialistlikku võistlust kajastav materjal ja muud ideoloogiast tugevalt mõjustatud dokumendid.

Kaebused. Vaadeldaval ajajärgul esitati mitmesugustele partei- ja võimuorganitele palju erisuguseid kaebusi. Maakondade parteikomiteedes täideti nendega igal aastal paksud toimikud. Enamikes kaebustes kajastub nõukogude võimu lammutav ja inimesi ahistav tegevus. Paljud arvavad naiivselt, et mitte nõukogude võim, vaid kohalikud võimumehed teevad neile liiga ning otsivad kaebusi esitades õigust.

Teise kaebuste liigi moodustavad pealekaebamised. Punavõimudega kaasajooksikud süüdistavad oma naabreid, tuues neile kaela repressioonid. Kohati leidub ka väga kummalisi kaebusi, selhulgas juhus, kus kaebaja süüdistab võimuorganeid, et need tema leiutatud

perpeetum mobilet ei tunnusta ega rakenda.

Kaebuste uurimiseni pole meie ajaloolased veel jõudnud. Materjal on põnev, kuid raske, tõe ja vale piirid selles väga ähmased.

Allikapublikatsioonid

25 aastat Nõukogude Eestit. Statistiline kogumik. Tallinn. 1965. 175 lk.

Posevnõie ploštšadi SSSR. T. I. Moskva. 1957. Str. 6-9.

Životnovodstvo SSSR. Moskva. 1959.

Eesti NSV talurahva kongress. 1. Tallinn. 1945. 112 lk.

Eesti NSV talurahva kongress. 2. Tallinn. 1947. 128 lk.

EestiNSV kolhoosnikute kongress. Tallinn. 1948. 184 lk.

Eesti NSV naiskolhoosnikute konverents. Tallinn. 1949. 104 lk.

N. Karotamm. Uut elu ehitades: kõnesid ja kirjutisi 1945/1946.aastal . Tallinn. 1946. 422 lk

Karotamm. Meie järjekordsed ülesanded: kõnesid ja kirjutisi 1946/1947 aastal. Tallinn. 1947. 410 lk.

N.Karotamm. Sotsialistlikul teel: kõnesid ja kirjutisi 1947-1949. Tallinn. , 1949. 450 lk.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia põllumajanduslik sessioon 16.-18. jaan. 1947. Tartu. 1947 . 264 lk.

Eesti NSV vabariiklik nõupidamine loomakasvatuse küsimustes. Tallinn. 1949. 468 lk.

N. Buzulukov. Eesti NSV talundite majanduse analüüs alates nõukogude maareformist (1944-1947.a.) kuni massilise kollektiviseerimiseni (1949.a.). Rmt: Nõukogude teaduse arengust Eesti NSV-s. 1940-1950. Tallinn. 1950. Lk.. 147-195.

N. Buzulukov. Razrešeniye agrarnova voprosa v Estoniji. Tallin-Moskva. 1238 lk. Käsikiri Teaduste Akadeemia arhiivis.

Kolhoosi aktivisti käsiraamat. Tallinn. 1949. 758 lk.

Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine. Dokumentide ja materjalide kogumik. Tallinn. 1978. 664 lk.

Artiklite ja retsensioonide kroonika. 1944-45. Tallinn. 1972. 779 lk.

Artiklite ja retsensioonide kroonika. 1946. Tallinn. 1975. 735 lk.

Artiklite ja retsensioonide kroonika. 1947. Tallinn. 1979. 752 lk.

Artiklite ja retsensioonide kroonika. 1948. Tallinn. 1988.

Artiklite ja retsensioonide kroonika. 1949. Tallinn. 1992.

Artiklite ja retsensioonide kroonika. 1950. Tallinn. 1990.

E. Laasi. Vastupanuliikumine Eestis 1944-1949. Dokumentide kogu. Tallinn. 1992. 123 lk.

Dokumente metsavendlusest ja vastupanuliikumisest Eestis. Akadeemia. 1991. Nr. 10, 11, 12. 1992. Nr. 1,2.

Ühistöö. 1991, august. 1992, märts. Raplamaa nimekirjad.

Valgamaalane. 1992, märts-aprill. Valgamaa nimekirjad.

Läänlane. 1992, märts-juuni. Läänemaa nimekirjad.

Põhjarannik. 1992,märts-juuni. Ida-Virumaa nimekirjad.

Järva Teataja. 1992, mai-juuni. Järvamaa nimekirjad.

Viru Sõna. 1992, aprill-august. Lääne-Virumaa nimekirjad.

Võru Teataja. 1992, juuli-september. Võrumaa nimekirjad.

Koit. 1992, juuli-august. Põlvamaa nimekirjad.

Hiiumaa. 1992, juuli. Hiiumaa nimekirjad.

Harju Elu (Harjumaa). 1992, august-oktoober. Harjumaa nimekirjad.

Vooremaa. 1992, september-detsember.1993, jaanuar-märts.Jõgevamaa nimekirjad.

Kesknädal. 1992, september-detsember. 1993, jaanuar-juuni. Pärnumaa nimekirjad.

Poliitilised arreteerimised Eestis. 1940-1988 (58). Köide 1. Tallinn. 1996. 757 lk.

Poliitilised arreteerimised Eestis. Köide 2. Tallinn. 1998. 744 lk.

16.A.Rahi. 1949.aasta märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas. Tartu.1998. 292 lk.

17.V.Salo. Deported in 1941.General indeks of Deportees from Estonia.1993.

H.Sabbo. Võimatu vaikida. Tallinn. 1996. 824 lk.

E.Piir. Halliste kihelkond. Inimkaotused ja repressioonid alates 21.juunist 1940. 1991. 135 lk. ;
Kõpu kihelkond. 1993. 163 lk.

L.Tepp. Maarahvastiku arvu ja koosseisu muutumine majapidamisarvestuse andmetel. Eesti
Statistika.1995. Nr.1(37). Lk.19-52.

E.Laasi. Eestimaa Kommunistlik Partei ellu viimas V.I.Lenini kooperatsiooniplaani. 1944-1950.
Lk. 71-107.

A. ja V. Kasepalu. Eesti NSV kolhoosid ja sovhoosid ning nendega toimunud muudatused
aastail 1950-1972. Tallinn. 1972. 814 lk. Käsikiri Teaduste Akadeemia raamatukogus.

Ants Ruusmann